

МИЛЕНА ЦАНЕВА

Наташа Манолова

Има критици, които продължаваме да наричаме „млади“ и след като са преминали сезона на младостта. Има цели критически екипи, събрали в себе си различни възрасти и пера, които така и вървят в критиката — групово. Милена Цанева не принадлежи нито към едните, нито към другите.

Лошо е, че го казвам за жена, при това с деликатна чувствителност, но ми се струва, че Милена Цанева никога не е била „млад критик“ във възприетия от нас смисъл. Това определение не се е връзвало никога с улегналия ѝ темперамент, с достолепното, може би малко старомодно поведение, с научната прецизност в работата ѝ, в която няма „младежки“ увлечения и отклонения встрани. Дори ориентацията ѝ — предимно класическото литературно наследство — говори в полза на една възраст, чужда на лутанията в различни насоки.

Тя върви някак и без поколение, само в най-общите списъци редят името ѝ горе-долу във възрастовата група. Иначе казваме: Милена Цанева и толкова! И всичко около името ѝ ни е вече ясно: корените на неизменната преданост към литературата, творческите предпочитания, както и убедеността ни, че всеки неин труд ще ни донесе нещо издъно проучено и осмислено, което няма да носи налепите на недоработеността.

Около нейното име никога не се е вдигал шум и едва ли ще се вдигне някога. Макар че, ако питаме мен, едно изследване като „По страниците на „Под игото“ или като най-новото ѝ заглавие „В търсене на героя“ например, заслужават да се пошуми доста повече около тях, отколкото край претенциозни студии и интервюта, за които вдигаме често непомерна критическа врява. А неадекватната реакция на един или друг литературен факт, лесното поддаване на критически афектации по незаслужаващ повод е също израз на объркване на критериите, симптом за недостатъчна зрелост. Но то си остава за наша сметка. Потънали в своя свят, писатели от типа на Милена Цанева едва ли страдат от липсата на шумно признание. Те са пределно вгълбени в себе си и в своите герои, не им остава време за суетно озъртане встрани. Пък и самите високи обекти на вълненията и на изследванията им са отрицание на лесния шум и лесната слава.

Около нея не се шуми, но това съвсем не означава, че Милена Цанева е незабелязана или недооценена от критиката. Нищо такова — просто спокойният и сериозен творец е получавал сериозни и премерени оценки за своите книги, за насоките в работата си, за цялостното си присъствие в литературния живот.

За Милена Цанева са писали Стоян Каролев и Ефрем Каранфилов, Георги Димов и Здравко Петров, откликвали са с разбираем младите Светлозар Игов, Петър Велчев и Георги Цанков. . . . Още преди единадесет години Стоян Каролев написал своя „Непоръчан портрет“¹, в който нарисувал профила на Милена Цанева.

¹ Стоян Каролев. Непоръчан портрет. — Пламък, 1969, кн. 19, с. 54—62.

нева с точната ръка на ценителя и с благородната щедрост на по-възрастния. Как отвикнахме вече от тези хубави жестове и защо отвикнахме? Един портрет от зрял критик на по-млад — има ли по-хубав факт от този? И по-естествен в същото време? Показателно е, че тъкмо Милена Цанева го е предизвикала.

Някога съм си мислила, че Милена Цанева е далеч от делничните ни литературни грижи, че не следи изявите на колегите си — оперативни критици, че няма представа за техните трудове, за индивидуалното в облика им на литератори, които волю-неволю всеки ден са на литературната стъгда. Но съм се лъгала.

В дългите ни вечерни разговори в Хисаря, когато, изпращани от тъжния и малко ревнив поглед на Бленика и от младата усмивка на Георги Цанев, потегляхме из уличките на града — бели, безлюдни, лъхащи на прясно полята земя и розови храсти, — аз се срещах не без учудване с осведомеността на Милена Цанева за „това наоколо“, с точните ѝ преценки за хора и книги, с любопитството ѝ към всичко, което се върши край нас.

Не си спомням тя да е влизала някога в спорове за структурализма, но говореше с такава страст против умъртвяването на живата плът на художествената творба, срещу закъснялата апологетика на отминали моди, че си казвах: жалко, че Милена Цанева е встрани от сблъсъците в литературното ежедневие, наистина жалко.

В тези вечерни разговори (в паузите между несвършващия ѝ „диалог“ с нейния висок беседник Вазов) и в много други по-сетнешни аз съм чувала от Милена Цанева находчиви характеристики на сложни фигури в нашата култура; доброжелателни, обективни преценки за младата смяна в критиката; категорични, макар и деликатно изказани резерви към ред неща в литературните ни нрави. Особено ме впечатляваше отношението на Цанева към колегите ѝ, които работят предимно в оперативните литературни жанрове, на онзи фронт, където тя не влиза в сражения. Нито следа от високомерното, барско отношение на някои „чисти“ теоретици и изследователи, нито помен от подценяване. Нещо повече, тя сякаш съжалява, че нагласата ѝ е по-друга, че не е минала по горещите стъпки на баща си, чиито рецензии-събития се цитират вече десетилетия наред.

Запомнила съм нейни думи, отправени към оперативен критик дни след приемането ѝ в Съюза на българските писатели. Имаше зад себе си респектиращо творческо дело, имаше навярно и самочувствието на известен литературен критик и историк, а му каза съвсем искрено: „Вие трябваше да станете преди мен член на Съюза, вие сте активен критик, не аз.“ Каза го със свенливата усмивка на чист човек, получил внезапно неочаквана награда. Не вярвам да го е направила от фалшива скромност и още по-малко от куртоазия. Като всички извисени и благородни хора тя просто умее да уважава труда на другите и не обича да се поставя над тях дори когато творчеството ѝ отсъжда по-високо място в стълбицата. . .

Милена Цанева има повече основания от мнозина да каже, че е закърмена с литературно мляко. Отраснала при майка поетеса, при баща литературен критик, в дом, гостоприемно отворен за първите фигури в литературата ни. . . Колцина от поколението ѝ могат да вградат в един портрет за Светослав Минков или Никола Фурнаджиев например детския си, цветно обогрен спомен за тях! За колцина те са били добрият, мъдрият, сърдечният „чичо“! А и не само те.

Надарена с остра чувствителност, с усет и стремеж към красивото, Милена Цанева отрано ще се научи да отличава истинското от ерзаца, ще си изработи прецизен критерий за духовните ценности. Трябва ли да изтъквам специално, че средата, в която израства и се оформя като литератор, активно съдейства за това и ѝ помага?

Нямам личен спомен от първите ѝ изяви, но си мисля, че още те са я откروили като физиономично присъствие в литературата ни. Първо, защото имаме нещо по-различно от обикновената „практика“ — Милена Цанева не започва като повечето от критиците с оперативна критика, а още в началото се насочва към по-обемни литературнокритически изследвания. И, второ, тези изследвания (Светослав Минков. Литературно-критически очерк, 1961, и Из поетичния свят на Иван Вазов, 1965) веднага налагат представата за един ерудиран и зрял изследовател, комуто просто не приляга определението „млад критик“! Явил се е един литературовед, който може да подтикне по-възрастните към спор или адмирации, но не и към благосклонно поощрение заради младостта. Много ли са критиците, които още с първата си изява дават заявка за зрелост! Във всеки случай Милена Цанева е сред тях.

До излизането на първата ѝ книга, литературнокритическия очерк за Светослав Минков, тя вече е автор на статии, студии и етюди, издаващи стабилна школовка и солиден литературен вкус. Интересна е ранната ѝ студия „Стильт на Светослав Минков“ (1957) както с конкретните си наблюдения върху стиловите особености в прозата на писателя, така и със стройната си концепция общо за стила на Светослав Минков. Книгата ѝ за Минков не само заявява интереса на Милена Цанева към един творчески свят, но и набелязва чертите на един стил в литературната наука, в който са съчетани хармонично качествата на критика и на литературния историк.

Може да се стори малко странно, че един литератор с подчертано предпочитание към реалистичното начало в литературата, с пietet към националната традиция ще се насочи тъкмо към Светослав Минков. Но не е странно. Причината за това се крие и в спомена от детството, и в магнетичната сила на странната вселена на един странен писател, и в добрата амбиция да покаже как именно реализмът ще изведе Светослав Минков от плетеницата на диаволизма, за да постигне хуманизмът на зрялата му проза. Като съсредоточава вниманието си преимуществено върху укрепването и развитието на хуманистичното ядро в прозата на Минков, Милена Цанева ни представя убедително еволюцията у този необичаен писател, показва ни го в движение, в развитие. В същност книгите на Милена Цанева и на Симеон Султанов, замислени и осъществени в съвсем различна тоналност, са най-доброто измежду писаното за Светослав Минков.

Но ако говорим за голяма любов в литературата, голямата и непреходна любов на Милена Цанева е Иван Вазов.

Преди години на едно поклонение пред гроба на патриарха на българската литература Милена Цанева не дойде с писателската група, не участва в тържественото полагане на общия венец. Не бях я виждал дотогава, затова попитах коя е младата жена с мила старомодна плитка, която дойде забързано отнякъде, постави няколко стръка цветя в страни от венеца и не се нареди до официалната група. Когато ми казаха, че е Милена Цанева, ми мина през ум, че може би тя трябваше да поднесе венеца пред гроба на писателя. Макар че ако говорим за голямото, истинското издължаване пред паметта на твореца, Милена Цанева го правеше вече със своите книги. . .

Първите бяха озаглавени „Из поетическия свят на Иван Вазов“ (1965) и „Иван Вазов в Пловдив“ (1965). През 1973 г. излезе „Иван Вазов — творчески портрет“, три години по-късно „По страниците на „Под игото“, и последната засега книга от тази своеобразна Вазова серия е озаглавена „В търсене на героя. Иван Вазов на прелома между две епохи“ (1979).

Кое е онова, което най-първо с хвърля на очи, което ни респектира, когато заставаме с лице към поредицата от заглавия на Милена Цанева, посветена на Иван Вазов? Преди всичко постоянството и неотслабващият интерес, с който

литературният историк и критик преоткрива за себе си и за нас българската художествена вселена, наречена Вазов.

Дълбокото вникване, а може би по-точно дълбокото вживяване в идейно-художествения мир на твореца.

Историзмът, с който е проникната цялостната методология на авторката, който осигурява свободното разполагане на факти и явления върху широката панорама на времето. Верният усет за индивидуалното в поетиката на твореца, за своеобразието на личния му стил, който усет води до точни прозрения.

И не на последно място, искрената востановка, бих казала, дори изстраданост на нейните привързаности, тези ѝ книги, овладяната изповедност, която присъствува във всичките трудове на Милена Цанева, та макар и в по-трудно доловимия втори пласт на литературнокритическия текст. Милена Цанева ни доказва, че литературната класика не е за нея замръзнала надоблачна висина, не е естетически спомен, та бил той и прекрасен. За нея тя е живо, развиващо се явление в културния ни живот. И още нещо: затаеният патос, с който са изпълнени книгите на тази наша критичка, е израз не само на нейната обич към автора на „Под игото“ и „Епопея на забравените“, но и нейна гражданска и естетическа позиция. Затова Милена Цанева не се уморява да търси и открива все нови и нови страни и нюанси в творческото дело на поета, белетриста, критика, публициста, редактора и общественика Иван Вазов. Затова миналото при нея носи живия трепет на днешния ден.

До когото от нашите майстори на словото да се докосне, Милена Цанева се мъчи да изясни пределно всичко, свързано с него и неговото творчество. Сякаш все ѝ се струва недостатъчна изворовата база, с която разполага литературната ни наука, сякаш ръката ѝ жадува да прелисти непрочетено досега писмо, писателски дневник, нов документ; да открие стихотворение или текст, залутани някъде сред изтънелите страници на времето. Така Милена Цанева ни дава и фактологически приноси, и нови тълкувания. Демонстрира ни плодотворния съюз на документа и неговата талантива, марксистическа интерпретация.

Всяко едно от заглавията на Милена Цанева, посветени на Вазов, е принос в разглеждания проблем, в литературната ни наука и в портретистиката. Взети заедно, те оформят облика на крупно монографично изследване за народния поет, каквото не е имало досега в литературната ни история въпреки многото изписани страници за него.

Наричат Милена Цанева най-добрия познавач и най-вещия интерпретатор на творчеството на Вазов. Ето едно признание, на което не е грешно и да завидиш. Бих се отдала самата на тази страст, ако не знаех колко непостижимо много се иска от теб, за да заслужиш такава оценка, ако не помнех онази жестока мисъл: „не всекому е дадено“...

На едно място в своя „Непоръчан портрет“ Стоян Каролев пише: „Най-траен е интересът на Милена Цанева към въпросите на индивидуалната поетика, на личния стил. И, струва ми се, най-значителни са постиженията ѝ в тази област.“ Изтеклите години потвърдиха верността на тази критическа констатация, като увеличиха количеството на примерите в нейна подкрепа. В 1969 г. последната книга на Милена Цанева беше „Профили и етюди“ (1968), която доказваше убедително критическата ѝ дарба да се превъплъщава, да сменя с артистична лекота своите обекти. После дойде „Петима поети“ (1974), която разшири силно територията на изследванията на критичката, „приземи“ интересите ѝ в съвременността и показа още веднъж умението ѝ да улавя с чувствителни сетива индивидуалната поетика на творци, принадлежащи към различни епохи, с различен светоглед и темперамент. Да събереш между коричите на една сравнително малка книга почти равностойни портрети на Ботев и Пенчо Славейков, на Светослав Минков и Елисавета Багряна и да съумееш да придадеш на изследването си

единно концептуално звучене за това наистина се изисква критическа дарба и солидна предварителна школовка.

Плодотворно в тази книга е многообразието на критическите подходи при портретуването, последователната смяна на гледните точки. Пълнотата на литературнокритическото обхващане на високия „обект“ в очерка за Христо Ботев е постигната чрез етюдно портретуване, при Пенчо Славейков — чрез постепенно наслагване на значими акценти, но и в единия, и в другия очерк протича силен емоционален ток, осезателно е присъствието на авторката с нейната обич, с възхитата, със съпричастието ѝ.

В по-друг план са изградени портретите на Елисавета Багряна и Светослав Минков, където авторският глас е забележимо приглушен, където доминира стремежът към монографично окрупняване на рисунька. В цялата книга прави впечатление умението на Милена Цанева да използва психологическия детайл като надежден градивен елемент в литературнокритическото портретуване.

Сякаш за да ни подсказже, че никога няма да сваля критическия си мерник по-долу от доказаните вече идейно-естетически ценности в литературата ни, Милена Цанева написа своята книга „Петима поети“ и включи в нея портретни студии за петима първенци в националната ни поезия — Никола Фурнаджиев, Елисавета Багряна, Атанас Далчев, Христо Радевски и Никола Вапцаров. В тях тя отново показва великолепните си качества на литературен историк и критик, като се движи свободно в различни векове и десетилетия, „установява“ душевен контакт с полярно различни понякога творчески индивидуалности, за да потъне в техните светове и ни ги представи през своя и пристрастен, и строго обективен поглед. Зная, че това е твърде обща характеристика на портретните студии на Цанева, че не казва почти нищо за тях, но зная също, че няма нищо по-скупно от критическото многословие в един портрет, който отбелязва един юбилей.

Мисля, че този юбилей е малко тъжен за една жена. Дори когато годините не ѝ личат и близките все още съзират в косите ѝ наивната старомодна плетка, с която са я гледали толкова дълго във времето на лекомислените прически. Казвам го и се сещам за младата мисъл, за младата усмивка, за младото любителство на нейния баща и учител Георги Цанев към живота и литературата. В същност има ли тъжна възраст за човек, който твори? И за жената, която е обичана. . .